

ДОЗВІЛЛЯ ЯК ФАКТОР СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІВЧАТ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

*Парфанович І.І.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальної
роботи Інституту педагогіки і
психології Тернопільського
національного педагогічного
університету імені
Володимира Гнатюка.*

Послаблення позитивного впливу основних соціальних інститутів призводить до безконтрольності в усіх сферах життєдіяльності неповнолітньої особи. Сьогодні особливу тривогу викликає дозвілля дівчат. На проведенні вільного часу неповнолітніми відображається масова культура, ідеологічно-духовне спрямування розвитку особистості. Спостерігається поява і розквіт соціально-інформаційних ризиків, негативних тенденцій набуває молодіжна субкультура.

За результатами аналізу проведеного анкетування дівчат загальноосвітніх шкіл, засуджених до позбавлення волі за вчинені злочини неповнолітніх і дорослих жінок, встановлено основні проблеми і недоліки дозвілля. Ними виявилися погіршення рівня організації дозвілля; спрямованість молоді на пасивне і беззмістовне проведення свого вільного часу; взаємозалежність між способом проведення дозвілля і девіантністю; відсутність контролю за позанавчальною діяльністю неповнолітніх із боку сім'ї та інших соціальних інститутів; зниження рівня доступу до дозвіллевих закладів позитивного розвивального характеру. Дозвілля, таким чином, сьогодні стає одним із факторів ризику в соціалізації неповнолітньої дівчини.

Актуальність дослідження. Соціальна напруга зазвичай супроводжується погіршенням становища вразливих категорій. Однією з них є неповнолітні дівчата. Саме вони найбільш інтенсивно реагують на поширення таких негативних явищ, як соціальне сирітство, девальвація моральних і духовних цінностей, відсутність чи

недостатність гуманності, теплоти й емоційності у стосунках між людьми, панування агресивності, жорстокості, цинізму, байдужості. Жінки і дівчата через статеві, психолого-педагогічні особливості найважче переживають такі деформаційні процеси.

На актуальність досліджень і профілактичної роботи з дівчатами шкільного віку вказують факти щодо зростання прояву різних видів їх девіантної поведінки. Зміни, які переживає постіндустріальне суспільство, призвели до дисфункційності багатьох соціальних інститутів. Послаблення сімейного виховання автоматично призводить до посилення впливу друзів, засобів масової інформації, референтного оточення під час проведення вільного часу. Дозвіллева сфера сьогодні найбільше позбавлена педагогічного впливу і саме це потребує дослідження її як фактора соціалізації неповнолітніх дівчат.

Спостерігається соціально-культурна детермінація девіантної поведінки дівчат. З досліджень В. Семенюк випливає, що вирішення проблеми організації дозвілля неповнолітніх – загальнодержавне завдання, і воно полягає у збереженні об'єктів соціально-культурного призначення для майбутніх поколінь [5] та створенні так званих інтегрованих закладів (або їх комплексів), які одночасно виконують як культурні, так і соціально-виховні функції [2, с. 21]. Констатується загалом, що сучасний стан організації дозвілля вимагає докорінних змін [6, с. 89].

Цілісність соціальних настанов забезпечує виховання. За своєю сутністю саме воно сприяє засвоєнню особою культурних надбань суспільства та визначає успішність її соціалізації. Дослідженням теорії і практики діагностично-профілактичної роботи з попередження і подолання девіантної поведінки неповнолітніх виявлено необхідність перегляду засад організації вільного часу дівчат цього віку, оскільки саме їх поведінка під час дозвілля викликає найбільше тривоги з боку сучасного суспільства.

На соціалізацію дівчат під час дозвілля мають вплив такі загальносуспільні фактори: масова свідомість і культура, розвиток ідеології та духовності, спрямованість інформаційних комунікацій, субкультурних течій.

Основні тенденції впливу *масової культури* на поведінку неповнолітніх дівчат такі: неадекватність уявлень про систему

суспільних стосунків, норм, правил, санкцій за асоціальну поведінку; перекручене уявлення про власну особистість, оцінку соціуму; посилення впливу девіантної субкультури; занепад діяльності культурно-освітніх закладів і зменшення їх позитивного впливу; відсутність психологічного благополуччя у сім'ях, родинах та неупорядкованість сімейного життя з відповідними негативними наслідками для розвитку особистості дитини.

Зміщення, які відбуваються у масовій свідомості, негативно відображаються на ціннісно-нормативній системі уявлень, поглядів, переконань підлітків і молоді, що віддзеркалюється на їх ціннісно-мотиваційному ставленні до соціуму. І не дивно, що соціальна позиція за таких умов невизначена, суперечлива і призводить до поведінкових девіацій. Тому особливо актуальним є вивчення *ідеологічних* та *духовних* детермінант девіантної поведінки дівчат. Вони породжуються низкою суспільних процесів: ціннісно-нормативними зміщеннями та/чи їх девальвацією, соціальною аномією, дезорганізацією і дезадаптацією окремих індивідів. Ідеологічно-духовна детермінація проявляється в тому, що у суспільстві ще не вироблено орієнтирів для особистісного розвитку неповнолітніх, у тому числі дівчат.

Духовність є критерієм розвитку нашого суспільства, яке сьогодні переживає суперечності. Спостерігається звуження життєвих інтересів до прагматичності і водночас розвиток такого компонента духовності, як релігійність. Визначено різне місце релігії у цій сфері: звернення до релігійних догм, що є своєрідною компенсаторною реакцією на відсутність реальних позитивних цінностей (І. Артюхова) [1, с. 117]; трактування християнського навчання і виховання як чогось вторинного і додаткового, що може призвести у державі до значних проблем (О. Винницький) [3, с. 63]; поява і навіть розквіт різних релігійних течій, які неадекватно сприймаються молоддю (П. Слівінський) [7]; визнання релігії основою морально-духовного розвитку.

Актуальності набуває вивчення *соціально-інформаційних* детермінант у формуванні поведінкових стереотипів. За дослідженнями І. Гундарової, негативну реакцію викликає у дітей перегляд інформаційних програм, зарубіжних мультфільмів,

бойовиків та фільмів жахів. На сьогодні існує безліч джерел інформації, зокрема: телебачення, Інтернет, періодична преса, література, мобільне спілкування. Відбувається значне перенасичення непотрібною інформацією, яка до того ж нерідко буває шкідливою. Однією з характеристик суспільства є формування такого сучасного явища, як «інформаційні ризики». Дівчата шкільного віку зазначають їх вплив на своє формування [4, с. 50]. «Інформаційні ризики» породжують тривожні очікування щодо майбутнього суспільства [8, с. 22].

Опитуванням дівчат загальноосвітніх шкіл (471 особа) встановлено, що дуже велике значення на формування особистості дівчини мають художні фільми та користування Інтернет, значно менше – показ телепрограм і порівняно незначний вплив має реклама. Але всі вони визнають дію таких інформаційних факторів на своє формування як особистості і як дівчини. Причому інформаційний фактор щодо свого впливу, за відповідями опитаних, прирівнюється до впливу батьків і друзів.

Однією з сучасних реалій дозвілля стала *активізація молодіжної субкультури* через появу і розвиток різних течій і напрямків. І хоч існування молодіжної субкультури супроводжує існування будь-якої суспільної формації на всіх її етапах, тенденцією сьогодення є крайній прояв поведінкових девіацій, форм їх вираження. Часто уже сама приналежність до молодіжного неформального угруповання свідчить про девіантну спрямованість поведінки особи.

Дівчата, які належать до суспільно небезпечних молодіжних культур, мають певні відмінності у поведінці. Їх стан можна охарактеризувати як такий, коли, за висловом ровесниць, «вони неначе живуть у паралельному світі». Стають замкненими в собі, віддаленими від суспільних реалій. Іноді це має характер дитячого, підліткового чи юнацького романтизму. Але здебільшого такі дівчата не розуміють, що являє собою насправді те або інше соціальне середовище, референтна група, субкультура. Бажання стати членом певного молодіжного угруповання негативної спрямованості може стати причиною девіантної поведінки. Опосередкований негативний вплив молодіжних течій такого роду полягає в тому, що не реалізуються здібності, задатки особистості. Протидії цьому немає

через відсутність достатнього впливу формальних колективів, цілеспрямованого формування культури міжособистісних стосунків, розвитку позитивних нахилів, інтересів особи з боку основних соціальних інститутів.

Однією з проблем статево рольової, гендерної ідентифікації дівчини є нездатність регулювати цим процесом самими батьками, їх неготовність, невміння, упередженість, консервативність у ставленні до виховного процесу. У випадку їх зайнятості, небажання чи невміння виховувати дитину, виховання протікає безсистемно, неконтрольовано, що призводить до зміщення у життєвих орієнтирах і позиціях дівчини, адекватних статево рольових установках. Зорієнтованість батьків на роботу, фінансові проблеми є результатом нестабільних соціально-економічних процесів. При цьому виховання дітей стає другорядним завданням. Саме відсутність одного або обох батьків, їх зайнятість роботою, сімейне неблагополуччя становлять основу явища соціального сирітства як передумови девіантності молоді.

Соціальна адаптація проявляється в основних життєвих сферах дівчини: сімейній, навчально-трудої, дозвіллевій, інтимно-особистісній, де вона поводить відповідно до сформованих стереотипів поведінки. Від уміння регулювати поведінкою залежить успішність статевої та гендерної ідентифікації дівчини. А у випадку їх деформації – і успішність реабілітаційного процесу, що потребує глибокої корекції поглядів, уявлень, оцінок, переконань.

Незнання батьків кола друзів дітей, а відтак і способів організації дозвілля, обмежені можливості школи у контролі за способом проведення вільного часу, небажання чи неможливість інших соціальних структур займатися організацією дозвілля молоді призводять у сукупності до того, що дозвілля як фактор соціалізації набуває негативного впливу. Адже серед друзів, ровесників, знайомих під час відпочинку молода дівчина перебуває іноді до 5-8 годин на добу. Безконтрольність цієї сфери життєдіяльності є очевидною, і можна сподіватися лише на порядність працівників закладів розважального типу, які адекватно реагуватимуть на ризики у молодіжному середовищі.

Компонентами зародження девіантної поведінки є: відсутність позитивного сімейного і педагогічного впливу; наявність проблемної ситуації чи життєвої кризи; індивідуальні особливості (низький розвиток сили волі, егоїзм, здатність потрапляти під вплив осіб та явищ асоціального характеру); негативне ставлення до навчання; порушення позитивних соціальних зв'язків; негативні емоції, відсутність психоемоційної підтримки з боку близьких; установка або неправильно сформований світогляд особи, внаслідок чого вона виходить із неблагополучної ситуації асоціальним шляхом; формування негативних стереотипів поведінки та їх закріплення через відсутність позитивних впливів.

40% з опитаних 80 дівчат Мелітопольської виховної колонії у серпні 2009р. перебували до вчинення злочину і засудження за негативний вчинок у колі друзів з протиправною поведінкою.

У формуванні дівчат делінквентної поведінки як особи жіночої статі і як особистості місця проведення дозвілля і сім'я мали беззаперечне значення. Проте, очевидно, їх вплив не був позитивним. Дуже мало значення дівчиною приділялося школі, церкві. Засоби масової інформації, за твердженням опитаних, також не мали особливого впливу на особистісне формування. У відвідуванні розважальних закладів до відправлення у виправну колонію дівчата надавали перевагу дискотекам – 66,3%, театру, кіно – 28,8%, нічого не відвідували 4,9%. Спрямованість на розваги виражена у переважній більшості дівчат делінквентної поведінки.

У більшості випадків проблеми засуджених 95 жінок, які станом на липень 2010 року перебували у Збараській виправно-трудовій колонії № 63, беруть свій початок ще з дитинства: пила мати, батько чи обоє батьків, мали місце фізичні побої, черствість і байдужість, неадекватність мір покарання й заохочення з боку близьких. Батько у житті жінок цієї категорії, за рідкісним винятком, не відіграв належної ролі. Зі слів засуджених, обоє батьків не надавали вагомого значення їх навчанню, вихованню, розвитку. Проте багато хто з батьків говорив про наслідки негативної поведінки (68%), вони контролювали дозвілля (33,4%), спосіб життя (30,8%), інтереси своїх дітей (29,4%). Аналіз відповідей свідчить і про те, що багатьом із жінок у дитинстві не вистачало тепла, любові, підтримки, турботи,

розуміння. Як результат – пошук теплих емоційних стосунків серед друзів, осіб із сумнівних компаній, які вживали наркотичні чи токсичні речовини, палили цигарки, займалися проституцією, вели аморальний спосіб життя і тим провокували до негативних дій. Із відповідей на запитання видно, що девіантна поведінка у неповнолітньому віці більшості жінок була спричинена тією чи іншою мірою впливом друзів, котрі вели аморальний і асоціальний спосіб життя. У більшості опитаних в оточенні друзів були особи з негативною поведінкою. Переважна більшість жінок зазначили, що до навчання у школі ставилися позитивно, були задоволені своїм статусом у класі, мали дружні стосунки з однокласниками. Але домінуючим у їх становленні як особистості було все ж таки дозвілля. Це дозволяє стверджувати, що загальним алгоритмом у формуванні девіантної поведінки є: **спосіб проведення дозвілля – вибір кола друзів – спрямованість розвитку особистості.**

З огляду на суспільні реформи необхідним є розгляд характеристик і динаміки організації дозвілля молоді у 1990-2000-ні роки, адже це визначило спрямованість інтересів, нахилів, ціннісних установок, світогляду, стереотипи поведінки, зміст інтересів і захоплення сьгоднішніх неповнолітніх дівчат. Проаналізовано теоретичні джерела, результати власних досліджень та визначено основні тенденції впливу сфери дозвілля на неповнолітніх дівчат і формування стандартів їх поведінки.

1. *Погіршення рівня організації дозвілля.* Зокрема, тільки у м. Тернополі кількість клубів за місцем проживання у 2000-х роках у порівнянні з 1990-ми зменшилася на 71,5% (з 21-го до 6-ти). Ці дані станом на сьогодні потребують уточнення.

2. *Беззмістовність, пасивність дозвілля.* Дослідження того, як проводять свій вільний час дівчата шкільного віку, показало таке: гуляють із друзями – 27%, дивляться телевізор та перебувають у мережі інтернет, біля комп'ютера загалом – 20%, читають – 20%, малюють – 7%, слухають музику – 12%. Решта з них зазначили, що займаються рукоділлям, доглядом за домашніми тваринами та ін. Переважає пасивне проведення вільного часу.

3. *Визначення спрямованості розвитку особи, взаємозумовленість способу проведення вільного часу і ступеня*

соціально-педагогічної занедбаності. Як захоплення та особливий інтерес дівчата називають музику – 23%, танці – 19%, малювання – 15%, читання книг – 10%, вишивання – 6%, спорт – 6%. Багато дівчат назвали захопленням окремі навчальні дисципліни. Третина дівчат не змогли дати чіткої відповіді. 24,2% з дівчат–учениць загальноосвітніх шкіл активно прилучаються до масових культурних заходів, такою ж є і кількість тих, хто не робили цього, а 51,6% опитаних визнали свою активність посередньою. Переліком розважальних закладів, які відвідують дівчата, є: дискотеки – 42%, кінотеатри – 24%. Багато неповнолітніх загальноосвітніх шкіл називають такими закладами кафе і бари (і найбільше серед них 14-15-річних, які визнають улюбленим розважальним закладом дискотеки). Незначна кількість дівчат назвали басейни, концерти, клуби, гуртки як заклади розвивально-пізнавального характеру.

4. *Відсутність соціального і сімейного контролю за дозвіллям дітей.* Дослідження того, чи намагаються батьки контролювати час, спосіб проведення неповнолітніми дівчатами вільного часу, виявилось тривожним: «так» відповіли 26%, «ні» – 26%, «час від часу» – 48% осіб досліджуваної категорії. У той же час у сім'ях дівчат делінквентної поведінки це робили дуже рідко – 2,5% батьків; у 13,8% сімей – батьки не робили цього взагалі (або у 22,8% – менший контроль і у 15,8% випадків – такий, що має місце час від часу). У найкращому випадку можна говорити про сприяння батьків у цікавому дозвіллі дітей, але не у його спільному проведенні.

5. Зниження рівня дозвілля через неврахування бажань самих неповнолітніх та неможливість реалізації їх захоплень, інтересів у зв'язку із фінансовою неспроможністю батьків [9, с. 3].

Аналіз теоретичних джерел, анкетування дівчат загальноосвітніх шкіл, Мелітопольської виховної колонії, засуджених дорослих жінок дає можливість зробити висновки щодо сучасних дозвіллевих тенденцій у розвитку дівчат як категорії населення. Характеризуючи сферу життєдіяльності, додатково зазначимо, що: 1) на розвиток особи все більше має вплив західна культура; 2) одними з тенденцій є збільшення негативного впливу телебачення, засобів масової інформації загалом; 3) домінує зорієнтованість на розваги, збільшено час, відведений на безконтрольне дозвілля; 4)

відсутнім є достатній контроль за дозвіллям молоді з боку держави, органів державної виконавчої влади, батьків; 5) відбувається зміна духовних і моральних цінностей суспільства; 6) з боку органів влади, місцевого самоврядування не забезпечено загальнодоступності закладів позашкільної сфери; 7) відсутність у широкому продажі, прокаті теле-, відео-, інтернет-продукції високої якості та позитивного виховного впливу; 8) функціонує мала кількість клубів, гуртків, інших соціальних структур, які б цілеспрямовано займалися розвитком дівчат під час дозвілля; 9) проводиться недостатня кількість заходів, що формують особистість дівчини, або цьому просто не надається значення; 10) відсутня система дій з метою припинити поширення окремих негативних образів, зразків, гендерних ідеалів.

Девіації – наслідки не стільки соціально-економічних суспільних деформацій, скільки відсутності виховних, коли спостерігається зміна ціннісних орієнтирів через приділення більшої уваги матеріальному і фінансовому забезпеченню підростаючого покоління і меншій – його моральному й духовному розвитку. Відбувається загострення багатьох соціально-педагогічних проблем, які є основою формування різних видів девіантної поведінки. Перегляду вимагає підхід до виховання неповнолітніх дівчат основними соціальними інститутами.

Як наслідок постає проблема соціально-культурної детермінації девіантної поведінки дівчат шкільного віку, оскільки спостерігається взаємозалежність між способом дозвілля і соціально-педагогічно занедбаністю дівчат. Один із шляхів профілактики девіантної поведінки дівчат – формувати імунітет до негативних явищ сучасності (автономної відповідальності, системи поглядів, переконань, цілісної Я-концепції, життєвої позиції). Але насправді під час дозвілля молоді сьогодні це не здійснюється або (у кращому випадку) має періодичний, спонтанний характер. Проблема сьогодення в тому, що соціальні інститути на час дозвілля молоді людини не виробили цілеспрямованого, системного впливу; відсутні соціальні гарантії, чіткі настанови, контроль.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артюхова И.С. Ценности и воспитание. – Педагогика. – 1999. – №4. – С.117-121.
2. Буданова Г. Свободное время: за и против подростков // Воспитание школьников. – 1996. – №1. – С.17-21.
3. Винницький О. Церква і духовне буття // Духовні скарби українського народу в житті, молоді. – Тернопіль: МП "Чумацький шлях", 1994. – С. 62-64.
4. Гундарова И. О последствиях восприятия телевизионной информации младшими школьниками // Воспитание школьников. – 2005. – №9. – С.49-53.
5. Семенюк В. Соціальна сфера: вчора, сьогодні. А завтра?.. Голос України. – 2004. – №101 (14 червня) . – С.12.
6. Социальная работа с детьми группы риска / М. С. Мартынова и др. – М.: Социальный проект, 2004. – 272 с.
7. Слівінський П.Й. Кілька слів про нові релігійні і парарелігійні форми / Перекл. з польськ. Г. Теодорович. – Львів: Свічадо, 1999. – 120 с.
8. Тищенко С. П. Діти і телебачення: в тенетах віртуальної дійсності // Журнал для батьків. – 2001. – №2. – С.22-25.
9. Цымбаленко С., Щеглова С. Какие они, подростки девяностых? // Воспитание школьников. – 1996.– №3. – С.2-4.